

De klacht in de liturgie¹

Deel 2: De klacht in het kerkelijk jaar en de wekelijkse eredienst

– door dr. John D. Witvliet –

Deel 1 is uitgekomen in: *Soteria* 29/2 (2012), 5-15.

www.soteria.nl

Niet iedere zondag is er sprake van een crisis. Veel kerkdiensten worden voorbereid en geleid in de normale gang van het leven.² Hoe krijgen lofprijzing en klacht dan een plek in de liturgische routine? Het antwoord op die vraag ligt, denk ik, in de twee grote structuren die de kerkdienst in talloze gemeenten bepalen: het kerkelijk jaar en de wekelijkse eredienst. Evenwichtige liturgie heeft daarmee haar eigen twee polen, net als de centrale functie van lofprijzing en klacht in de Psalmen. Als we de overeenkomsten ontdekken, hebben deze polen en die van de Psalmen ons veel te zeggen.

Laten we eerst kijken naar het grote patroon van het kerkelijk jaar. Ieder jaar opnieuw gaan we van de eschatologische klacht van Advent naar de diepe aanbidding van de mens-geworden Christus met Kerst en Epifanie. Van de zelfbeproeving van de Lijdenstijd naar de uitbundige lofprijzing van de Paasmorgen. Op deze jaarlijkse weg vinden we kant-en-klare momenten om stem te geven aan het geroep en de instemming van mensen op ieder punt van hun weg in het geloof.³ Het kerkelijk jaar biedt niet alleen een afgewogen dieet van Bijbellezingen en theologische onderwerpen, maar ook een afgewogen dieet van de christelijke emoties in het gebedsleven.

Goede Vrijdag

Ik wil twee veringen in het kerkelijk jaar bekijken die volop aanleiding geven om klagen een plek te geven.⁴ Allereerst Goede Vrijdag. De Goede Vrijdagdienst is pastoraal en theologisch een van de grootste uitdagingen die je je kunt denken. Het zou een mooie afstudeereis zijn voor theologiestudenten, dat ze een Goede Vrijdagdienst met theologisch inzicht en pastorale gevoeligheid kunnen voorbereiden en leiden. Vieren we avondmaal of niet? Zijn we blij of in tranen? Hoe verkondigen we op deze dag de gekruisigde én opgestane Christus? Voor velen is het een heel vreemde dag. We hebben het gevoel dat we verdrietig moeten zijn, zonder precies te weten waarom. Onze liturgische aanpak gaat dikwijls twee kanten op:

(1) Het is een optie te kiezen voor een historische reconstructie. We dramatiseren het lijdensverhaal, repeteren de zeven kruiswoorden en plannen een dienst van drie uur in het donker. Een gemeente fabriceerde zelfs een manier om op het negende uur het gordijn te scheuren dat in het koor van hun kerk hing. Deze aanpak volgt het patroon dat de Spaanse non Egeria beschrijft, die eind vierde eeuw Jeruzalem bezocht, om de lijdensweg van Jezus stap voor stap, uur na uur te volgen. Voor deze strategie – liturgiewetenschappers spreken van ‘historiseren’ – is veel te zeggen.⁵ Op zijn best fundeert deze aanpak onze liturgie in de historische gebeurtenissen van Jezus’ leven en wordt het *anamnese*, gedenken, in zijn diepste Hebreeuwse betekenis. En toch is het ook onvolledig. Dit gedenken op zichzelf is nog niet het vieren van de ongelofelijke metafysische betekenis van het kruis, of van de diepe betekenis ervan voor het gebedsleven. Daarvoor hebben we meer nodig.

(2) Een tweede liturgische benadering zou je, een beetje cru, het opvoeren van Jezus’ begrafenis kunnen noemen. Zo’n dienst lijkt in alle opzichten op een begrafenisdienst: we zingen klaagliederen, spreken herdenkingswoorden en zeggen gebeden om het treurige lot van de profeet uit Nazareth te bewenen. Misschien voelen we er niet helemaal iets bij, maar we doen in elk geval wat nodig is om treurig de kerk uit te komen. Deze aanpak kan gemakkelijk lijden tot wat J. Christiaan Beker omschrijft als ‘lijdensmystiek, een overdenken van Christus’ wonden of... een je geestelijk helemaal laten meenemen in het lijden van Christus.’ Dat verdraagt zich volgens hem niet met de paulinische theologie.⁶ Je vindt het terug

in de rooms-katholieke devotie voor het heilig hart, en in protestantse gezangen waarin het alleen maar over het bloed van Jezus gaat. Op zichzelf zijn ook deze uitingen onvolledig. Goede Vrijdag is niet alleen een sterfdag. Het is een dag die de dood transformeert. Op Goede Vrijdag leren we dat onze weg naar de dood ook door de Zoon van God is gelopen.

Andere aanpak

Laten we daarom een andere aanpak overwegen, misschien een uitbreiding van de eerste en een omvorming van de tweede. Deze aanpak ziet Goede Vrijdag als de *locus classicus* voor de klacht, een dag van gebed in solidariteit met de noodkreten van de wereld – ja, in solidariteit met de lijdende en stervende Heer zelf. Hierbij kunnen we iets leren van vroege liturgische tradities. Vóór de Reformatie was Goede Vrijdag eeuwenlang de dag van de langste en meest intense voorbede in het hele jaar.⁷ Toen de middeleeuwse Roomse Kerk de mis inkortte door in het algemene voorbedengebed te snoeien, zorgden – waarschijnlijk zeer conservatieve – liturgen dat het lange gebed voor deze dag van het jaar behouden bleef.⁸ Hun instinct heeft ons veel te leren.

Een deel van wat we op Goede Vrijdag *vieren* – en dat woord is cruciaal – is dat Christus zich volledig met ons vereenzelvigd heeft in het lijden, zelfs tot in de dood (Jes. 53:12, Hebr. 4:14-16). Op Goede Vrijdag horen we Christus opnieuw de klacht van Psalm 22 bidden en opeens bedenken we weer hoe wonderlijk het is dat wij een Voorbidder hebben die kan meeleven met onze zwakheden (Hebr. 4:14-16, 5:7-9). Op Goede Vrijdag horen we Jezus bidden voor zijn vijanden, iets heel nieuws in de manier waarop de klacht functioneert in het geloofsleven.⁹ Op Goede Vrijdag denken we aan de woorden van Paulus die een mysterie van betekenis leggen over het lijden van hen die met Christus verenigd zijn in de dood (Kol. 1:24, 2 Kor. 1:5, 4:10, Filipp. 3:10; ook 1 Petr. 4:12-16). Vooral op Goede Vrijdag voelen we hoezeer Christus een van ons is geworden – zijn plaatsvervangende menselijkheid die ons gebed en onze liturgie mogelijk maakt.¹⁰ Wat is een beter moment om voor God te komen in solidariteit met hen die lijden, ook met Jezus zelf?

We kunnen voor dit doel het complete voorbedengebed uit de traditie voor Goede Vrijdag gebruiken. Of misschien is dit de dag waarop Psalm 88, de donkerste van alle Psalmen, in de liturgie een plek kan krijgen. Of nog beter, geef het liturgisch gebed op Goede Vrijdag vorm aan de hand van Psalm 22, hetzelfde gebed dat de evangelieschrijvers Jezus op de lippen leggen aan het kruis. Begin de voorbeden op Goede Vrijdag met Psalm 22:1-21, gevolgd door vrije gebeden van voorbede en klacht. Besluit vervolgens met vers 22-31, een beslissend lied van hoop dat vooruitkijkt naar de lofzang van Pasen.¹¹

Over de klaagpsalmen zei Dietrich Bonhoeffer eens: 'Niemand kan persoonlijk de klaagpsalmen vanuit zijn eigen ervaring herhalen; het is de pijn van de hele christelijke gemeenschap van alle tijden, zoals alleen Jezus Christus die geheel alleen heeft ervaren, die hier wordt ontvouwd.'¹² Dit liturgische voorstel voor Goede Vrijdag neemt Bonhoeffers woorden serieus. Het daagt ons uit om de klacht voor God te brengen, met Christus als ankerpunt van ons gebedsleven. Als klagen iets nieuws is in de liturgie van uw kerk, begin er dan mee op Goede Vrijdag.

Advent

Als tweede moment in het kerkelijk jaar bezien we Advent als tijd voor de klacht, de tijd van verwachting en hoop. Eschatologie is een van de hoofdthema's van de theologie in de twintigste eeuw. De Holocaust en twee wereldoorlogen lokken uit tot apocalyptisch en eschatologisch denken. Een vrucht van deze belangstelling is een nieuwe waardering voor gebed en eredienst in hun gerichtheid op de toekomst. Hans Joachim Kraus,¹³ Walter Brueggemann en anderen hebben dit aspect van het oudtestamentisch gebed onderstreept. Christiaan Beker wijst dit accent ook aan in het Nieuwe Testament. Zowel de Zwitserse theoloog J.J. von Allmen als Don Saliers hebben de kerkelijke liturgie in eschatologisch kader geplaatst, zoals Saliers het samenvat: 'Alle smeekbeden en voorbeden zijn onderdeel van een eschatologische dimensie van alle lofprijzing en dankzegging... bidden voor de wereld is impliciet een gebed dat Gods heerschappij over de hele wereld zal komen.'¹⁴

Theologisch weten we hoe belangrijk de toekomstverwachting is. Maar kunnen we dat visioen ook vormgeven in de liturgie? Kan eschatologie, vooral de eschatologische klacht, een stempel drukken op de spiritualiteit in de christelijke gemeenschap? Zelfs als het gebruik van vijflettergrepige woorden niet toegestaan is? Hier is het voorgaan in de liturgische gebeden cruciaal. Door eschatologisch te bidden en aan de kerkgangers duidelijk te maken hoe en waarom we dat doen, beginnen we iets van een eschatologische spiritualiteit aan te kweken. Laten we eens kijken naar twee benaderingen voor Advent:

(1) Gebruik de Psalmen die een eschatologische klacht en verlangen uitdrukken. Psalm 80 is een traditionele adventspalm: 'God, keer ons lot ten goede, toon uw lichtend gelaat en wij zijn gered.' Het motief van de wijnstok komt later in veel teksten over Christus en de christelijke toekomst terug.¹⁵ Advent krijgt de meeste betekenis wanneer we de overeenkomst zien tussen Israëls hoop en die van ons: net als Israël zien wij uit naar de komst van de Messias, de volledige doorbraak van zijn koninkrijk.

(2) We moeten bidden met het oog op de toekomst, om intense hoop en een intens verlangen te uiten en op te roepen. Dit gebeurt op twee manieren. Het gebeurt door te spreken van hoop in situaties van wanhoop; we bidden 'O kom, o kom, Immanuël', in het volle besef van de ellende en de tirannie, de nacht van nood en dood.¹⁶ Dit is een *eschatologisch smeekgebed*. En het gebeurt door in het gebed te wijzen op daden van gerechtigheid, integriteit en vrede, als tekenen van het komende koninkrijk, en als tekenen van Gods koninkrijk in deze wereld. Dit zou je *eschatologische lofprijzing* kunnen noemen.

Beide hoeven niet tot Advent beperkt te blijven, maar Advent is wel de tijd voor extra aandacht voor de toekomstgerichtheid van smeekbede en lofprijzing. Stel u de volgende korte inleiding voor op de voorbede tijdens Advent: 'Vandaag willen we in ons gebed danken voor de geboorte van een kind bij de familie Smith, we bidden om genezing voor Jill, voor Larry, voor Michelle. En vandaag in het bijzonder, het is Advent, is ons gebed gericht op de toekomst. Omdat wij in het adventsevangelie geloven, bevatten ons gebeden vandaag twee sleutelwoorden (en tegen de kinderen zou ik zeggen: let maar eens op of je ze hoort) – die woorden zijn "hoop" en "belofte".' Om het af te maken kunt u scholieren vragen om adventsgebeden te schrijven helemaal in de toekomstige tijd; u kunt in het kerkblad expliciet toekomstgerichte klachtgebeden zetten voor persoonlijk en gezinsgebruik; u zou kunnen afspreken dat iedere samenkomst in de kerk tijdens Advent en Kerst begint met het zacht zingen van 'O kom, o kom, Immanuël'.

Deze momenten in het kerkelijk jaar krijgen, net als afzonderlijke Psalmen, een nieuwe betekenis als we ze zien tegen de achtergrond van de hele gebedscyclus van de Bijbel. Net als na een hartstochtelijke klacht in de Psalmen de lofprijzing loskomt ná een tijd van crisis, zo leidt ernstig en volhardend klagen en smeken op Goede Vrijdag en tijdens Advent tot een onmetelijke verdieping van onze lofprijzing op Kerstdag en Pasen. Beschrijvende lofpsalmen los van de klacht kunnen iets glads krijgen; zo kunnen Kerst en Pasen ook iets zoetigs krijgen zonder de voorafgaande weg door Advent en Lijdenstijd. De beste manier om op Paasmorgen uitbundig en onbegrensd te kunnen lofzingen, is om helemaal door het lijden heen te gaan op Goede Vrijdag. Hetzelfde geldt voor Advent en Kerst – en voor klacht en lofprijzing. Als we maar één deel van die cyclus bidden, in het kerkelijk jaar of in de Psalmen, is dat een teken van een lauwe spiritualiteit.

De klacht in de gewone zondagse dienst

Het kerkelijk jaar is één groot bouwwerk dat voeding geeft aan de volle breedte van emoties in het liturgisch gebed. Maar het is niet het enige bouwwerk dat onze liturgie vormgeeft. Denk ook aan het klassieke patroon van de zondagse kerkdienst. Als geheel genomen heeft de zondagochtendliturgie, net als het Psalter, een breedte in emotie en beweging. In de loop van een goed opgebouwde zondagse dienst prijzen, klagen, danken we en doen we voorbede. Teruggebracht tot z'n meest basale vorm: we komen met dankbaarheid bij elkaar, verschijnen voor God in nederige onderwerping, dragen onbegrensde lofprijzing op, horen het Woord met dankzegging, antwoorden met een belijdenis, dragen voorbede op, delen de maaltijd van onze

deelname in de werken van God in Christus, en gaan naar huis met toewijding en belofte. Binnen dit patroon zijn er expressies van smeken en lofprijzen, desoriëntatie en heroriëntatie, die moeten worden opgemerkt en meer accent moeten krijgen.

Opening

We bekijken twee sleutelmomenten in de opbouw van de eredienst. We beginnen bij het begin. Zoals bij elk evenement is de opening in allerlei opzichten heel bepalend: daar wordt vastgesteld wie er voorgaat en wie volgt, en wat over het geheel genomen de strekking, sfeer en doelstelling van het evenement gaat worden. De opening bepaalt of onze samenkomst begint bij 'oriëntatie' of bij 'desoriëntatie'. Begint de dienst met een verklaring dat het ons goed gaat of met een erkenning van ons lijden? Met lofprijzing of smeekgebed?

Ongetwijfeld geeft de *Sitz im Leben* van de gemeenschap een heel natuurlijk antwoord op die vragen. Een gemeente in een welvarende buitenwijk in Noord-Amerika zal de dienst heel anders beginnen dan een gemeente in een door oorlog verscheurde enclave in Bosnië. De hele doelstelling en de betekenis van de samenkomst wordt bepaald door de directe sociale context van de gemeenschap. Maar moet die context alles bepalen? Moet een welvarende stadskerk gewoon maar haar liederen van oriëntatie blijven herhalen?

Hier kunnen we iets leren van de vorm van klassieke christelijke liturgieën in Oost en West. Die beginnen met twee gebeden die de toon zetten: *Kyrie eleison* en *Gloria in excelsis Deo*, klacht en lofprijzing, desoriëntatie en heroriëntatie. Het *Kyrie* is echt een klaagzang (hoewel er soms een schuldbelijdenis van is gemaakt). Het is een smeekgebed om erbarmen. In de latere middeleeuwen werd het *Kyrie* geïmproviseerd, met uitgebreide melismen (het zingen van één lettergreep, uitgestrekt over meerdere noten, zoals bekend uit het Gregoriaans) die deze heel simpele roep om hulp uitrekten en soms wel heel veel accent gaven. Het *Gloria*, zouden we met een term van nu kunnen zeggen, is een *blending* van belijdende en beschrijvende lofprijzing. Belijdend gebruikt het alle bekende woorden waarmee we God prijzen; beschrijvend koppelt het die aan concrete gebeurtenissen in de geschiedenis.

Dat deze twee gebeden bij elkaar staan bij de opening van de dienst, heeft zowel pastoraal als theologisch betekenis. Theologisch houdt het de eschatologische spanning vast van het 'nu reeds' en het 'nog niet', en helpt het om de verleiding van enerzijds triomfalisme en anderzijds wanhoop te vermijden. Het vermijdt ook het simpelweg herhalen van algemene beschrijvende lofprijzing van God, vanuit een gevoel van Gods specifieke scheppende en verlossende daden in de geschiedenis. Pastoraal bieden deze beide gebeden de ruimte aan kerkgangers om vanuit heel verschillende punten in het geloofsleven de dienst binnen te komen. In elke zondagse samenkomst zijn mensen van lofprijzing en van klagen: mensen die ernaar verlangen hun stilte en pijn stem te geven, en mensen die voor hun blijdschap weerklink zoeken in de gemeenschap.¹⁷ Vol van verdriet of van vreugde, uitgeput of vol levenskracht – alle kerkgangers vinden ergens in het spectrum tussen *Kyrie* en *Gloria* een punt waarbij ze kunnen aansluiten.

Suggesties voor de opening

Hoe doen we dit vandaag? Wat voor liturgische middelen zijn er voor gemeenten waarvoor *Kyrie* en *Gloria* een vreemde liturgische taal zijn? Drie suggesties:

(1) *De opbouw*. Geef zowel klacht als lofprijzing een plek in het patroon van de opening van de zondagse dienst. Dat kan zoals in de klassieke liturgie van Oost en West het *Kyrie eleison* en het *Gloria in excelsis* zijn; of, zoals bij Calvijn, een gebed van verootmoediging gevolgd door lofpsalmen; of het kan beginnen met rustige, informele liederen waarmee we samenkomen en ons verootmoedigen, en daarna plechtige lofliederen – hoe dan ook, door beide naast elkaar te zetten, verankeren we de dienst zowel in de echte wereld als in het komende koninkrijk.

(2) *De sfeer*. Voorgangers, aanbiddingsleiders, doe bij elke introductie en overgang moeite om je te vereenzelvigen met zowel 'gedesoriënteerde' als 'georiënteerde' kerkgangers. Vandaag is de grootste vijand hiervan misschien wel het ritueel van de wekelijkse grappigheid waarmee een dienst vaak begint. We lenen voor de samenkomst vaak de patronen van zelfhulpgroepen en komische praatshows op tv. We voelen een drang om te beginnen met zinspelingen op het

weer of met een fijn grapje om de lachers op onze hand te krijgen. Maar door zo graag informeel te willen zijn, missen we de kans dat de opening van de dienst aansluit bij de kerkgangers en hun diepste angsten en verlangens.¹⁸

(3) *De teksten.* Als we een evenwicht tussen lofprijzing en klacht zoeken, verdient het aanbeveling de Psalmen te gebruiken;¹⁹ die keuze maakt bijvoorbeeld het dienstboek van de *Eglise Reformée* in Frankrijk uit 1955.²⁰ Heel goed bruikbaar zijn belijdende lofliederen die tegelijk uitdrukking geven aan een gevoel van totale onafhankelijkheid van God, de herinnering aan momenten van verdriet en klacht, en een besef van recent ingrijpen van God. Kies een specifieke belijdende psalm, kondig die aan met een specifieke verwijzing naar een gebeurtenis uit het gemeentelven en zing hem dan vol passie.

De voorbeden

Naast de opening zijn ook de voorbeden een cruciaal moment voor de klacht in de liturgie. De voorbede volgt in de klassieke christelijke liturgie op en is een antwoord op de verkondiging van het Woord.²¹ Op het eerste gezicht is de klacht hierbij helemaal niet in het spel. In de voorbeden vragen we meestal een heleboel: genezing, wijsheid, materiële zegeningen, geestelijke groei, enz. Maar een klacht lijken ze niet uit te drukken. Ik zou willen zeggen dat dit een misvorming van de voorbeden is. In het Nieuwe Testament en in de geschiedenis van de liturgie daarna zijn de voorbeden ten diepste gebeden voor anderen, in solidariteit met degenen die lijden. Een theologie van het kruis lijdt als vanzelf tot een houding die op anderen is gericht.²² In het midden van de biddende gemeenschap, die bijeenkomt met de verzekering van Christus' aanwezigheid, is het fundamentele gebed niet alleen 'Hoe lang, o Heer? Zult u mij voor altijd vergeten?', maar ook 'Hoe lang, o Heer? Zult u *hen* voor altijd vergeten?' Dit inzicht leidt ertoe dat de praktijk van onze voorbeden op een aantal punten kan worden aangescherpt:

Ten eerste daagt het ons uit om in te stemmen met Karl Barth, die heeft gezegd dat de voorbede van de kerk 'een zo breed mogelijke blik' moet hebben.²³ We zouden ook kunnen luisteren naar bisschop Fructuosus van Tarragone († 259), die op zijn sterfbed zei: 'Ik wil de gehele Katholieke Kerk gedenken van zonsopgang tot zonsondergang.'²⁴ Ook hier heeft de geschiedenis ons veel te leren. Klassieke liturgische teksten uit Oost en West bevatten een regulier patroon voor voorbeden waarbij voorgangers iedere week voor een breed scala aan onderwerpen moesten bidden: de plaatselijke kerk, de wereldkerk, politieke leiders, de verdrukten, de zieken, enz.²⁵ Iedere week gingen de voorbeden de hele lijst bij langs, ongeacht hoelang de dienst al duurde. Zulke patronen, die ook vandaag breed voorhanden zijn, behoeven geen keurslijf te zijn dat onze gebeden insnoert, maar meer een model dat ons uitdaagt om te groeien in bidden voor anderen. Dit onderdeel van de wekelijkse eredienst is niet iets om op te bezuinigen.

Dit inzicht daagt ons ook uit om te zorgen dat ons liturgisch gebed één geheel vormt met ons leven in deze wereld. 'We kunnen de psalmen alleen maar typeren en begrijpen als onderdeel van de liturgie, wanneer we de liturgie zien als het middelpunt van het gemeenschappelijke leven van het volk... Het gebed in de publieke eredienst zou zijn kracht verliezen zonder deze ervaringen buiten het heiligdom: zulk gebed krijgt alleen leven door de beweging van buiten naar binnen en weer terug naar het dagelijks leven' (Westermann).²⁶ Elke keer als we een krant lezen of naar het journaal kijken, bereiden we ons voor op het gebed in de liturgie. En elke keer als we bidden in de liturgie, bereiden we ons erop voor om de krant te lezen en het journaal te kijken. Ik pleit voor een 'voorbedenspiritualiteit' die erop uit is om van iedere dimensie in ons leven in de wereld een gebedspunt voor de liturgie te maken.

Je kunt bijvoorbeeld de voorbeden inleiden met door heel simpel, heel feitelijk een aantal krantenkoppen van de afgelopen week voor te lezen, om de aandacht te richten op de priesterlijke rol van de kerk voor de wereld. Zoals in het volgende voorbeeld van een voorbedengebed voor twee voorgangers (de actualiteit is die van maart 2011):

(Inleiding)

Onze gebeden bestaan vandaag uit drie delen:

we bidden voor de noden van ons land en van de wereld,
voor onze eigen plaatselijke gemeenschap,
voor de gebrokenheid van individuele mensen.
Om onze gebeden concreet te maken, wordt elke gebed voorafgegaan door enkele krantenkoppen van de afgelopen week.

- (1) We bidden nu voor de gebrokenheid van ons land en onze wereld.
- Onrust in Egypte houdt aan
 - Dodental aanslagen Zuid-Afrika stijgt naar 25
 - Politie ontdekt bende visumfraude
 - Weer twee arrestaties na dood toerist
- (2) Machtige, genadige God,
Wij brengen voor U onze klacht
over de gebrokenheid van onze wereld
een wereld vol oorlogen, vol ziekte
vol wantrouwen, vol geweld.
U hebt ons beloofd dat U bij ons zou zijn.
Gebruik uw macht, Heer, om de wereld te helen.
(gebedsstilte)
- (1) Wij bidden nu voor de gebrokenheid van onze plaatselijke gemeenschap.
- Inbraak vanden in basisschool
 - Verdachte in prostitutiezaak gaat vrijuit
 - Steekpartij: 1 ernstig gewonde, 1 arrestatie
- (2) Heer, onze God, vol van genade,
Ook onze gemeenschap is gebroken.
De instituties die ons bijeenhouden, lijken te verbrokkelen.
De rust van ons leven wordt vaak verstoord door angst.
U hebt ons beloofd dat U bij ons zou zijn.
Gebruik uw macht, Heer, om onze gemeenschap te helen.
(gebedsstilte)
- (1) We bidden nu voor persoonlijke, individuele nood en gebrokenheid.
- Eenzaamheid doodsoorzaak nummer 1 in VS
 - Weer twee aanklachten voor seksdiscriminatie
 - Vorig jaar meer gevallen van kindermisbruik
 - Onvrede groot onder arbeiders fabriek
- (2) Liefhebbende God,
Zoveel mensenlevens zijn gebroken en vol pijn,
achtervolgd door herinneringen aan falen, schuld, misbruik,
vastgeraakt in een sleur van verveling en eenzaamheid,
zoekend naar zingeving en geluk.
Wij bidden om uw troostende aanwezigheid,
voor uw kracht om te genezen en te vergeven.
Werk met kracht in uw wereld, zo bidden wij.
(gebedsstilte)

Door Jezus Christus, onze Heer. Amen.

(Verzekering)

- (1) Jezus zei: Kom tot mij, allen die vermoeid en belast zijn
en Ik zal u rust geven.

Neem *mijn* juk op u en leer van *Mij*,
Want Ik ben zachtmoedig en nederig van hart
en u zult *rust* vinden voor uw *zielen*.

- (2) Vrienden in Christus,
Jezus is voor ons gestorven en opgestaan in glorie.
Zijn woorden staan vast. In Hem vinden we leven en *rust* voor onze ziel.

Aanvullende suggesties

Als aanvulling nog de volgende suggesties:

- Neem in de voorbeden gezangen en liederen op die een specifieke klacht verwoorden waar de schepping om zucht: vervuiling van het milieu, natuurrampen, oorlog, huiselijk geweld e.a.²⁷
- Geef in de schriftlezing en de prediking speciaal aandacht aan zorgen en problemen die bij dit gebed worden genoemd.
- Neem in de voorbeden elke week één gebed op van christenen die in een ander land wonen.²⁸
- Bid in de voorbeden specifiek voor twee of drie gemeenteleden, hun roeping en de dilemma's waarvoor zij komen te staan; wissel dit zo af dat in de loop der tijd alle leden van de plaatselijke gemeente aan bod komen.

Om kort te gaan: steek er energie in om van de gebeden van het volk een van de 'hoogtepunten' van de zondagse kerkdienst te maken.

Een van de grote winstpunten van het verrijken van de voorbeden na de dienst van het Woord, is het effect dat dit heeft op de viering van het avondmaal. Ook hier is het beeld van een cyclus of een spiraal van betekenis. Bij het avondmaal bidden we het grote gebed van dankzegging, dat zo iets is als een heldendicht dat Gods daden in de geschiedenis opnoemt. Net als in onze Psalmcyclus, waar de beschrijvende lof integer is als die volgt na de klacht en na belijdende lof, zo krijgt ook de dankzegging een diepere betekenis wanneer het volgt op intense voorbeden en klachten. Ervaren voorgangers kunnen zelfs de vrijheid nemen om bij de opsomming van Gods grote daden in het avondmaalsgebed, ook specifieke gaven te noemen die God aan de plaatselijke gemeente heeft gegeven, die aansluiten bij de voorbeden die zojuist zijn gedaan.

Misschien klinkt het als een abstract idee voor liturgische fijnproevers, maar ik ben ervan overtuigd dat het waar is: als de voorbede een diepe betekenis heeft, verandert dat de hele manier waarop de kerkdienst wordt beleefd.

Samenvatting

Een goed gevierde christelijke liturgie heeft dezelfde eigenschappen als het boek der Psalmen. Ze geeft uiting aan een scala van emoties. Ze gaat de gemeente voor in een beweging naar dieper lofprijzen en klagen – meegenomen door zowel de dagelijkse vreugde en pijn van de kerkgangers als het verbijsterend goede nieuws van het evangelie. Ze weigert de spanning tussen lofprijzing en klacht te ontkennen door simpelweg een van beide op te geven. Ze weigert ook door deze spanning uiteen te worden gescheurd.

Zo'n liturgie is mogelijk door zorgvuldig aandacht te geven aan de structuren die de christelijke liturgie vormgeven, en die ook te vinden zijn in de Psalmen. De opbouw van klacht en lofprijzing in tijden van crisis en de cyclische structuur van onze jaarlijkse en wekelijkse eredienst zijn de voornaamste middelen waarmee de gebeden van oriëntatie, desoriëntatie en heroriëntatie worden uitgedrukt. Op hun best kunnen deze structuren het gemeenschappelijke gebedsleven van de kerk tegelijk verrijken, corrigeren en evenwicht geven.

Het belang om van het Bijbelse gebed te leren voor onze liturgie, kan niet sterk genoeg worden benadrukt. Liturgie is cruciaal voor geestelijke vorming. Het oefent ons in de grammatica van geloof, hoop en liefde. Dit is zeker in onze tijd belangrijk. De voornaamste invloed op onze diensten vandaag is dat ze relevant moeten zijn voor postmoderne, door de media verwerende mensen. Onze liturgische keuzes beginnen vaak met marktonderzoek. Maar dat vertelt ons

doorgaans wat we zelf al hadden geraden. Wij zijn kerk in een gebroken wereld. Zelfs in een welvarende westerse woonwijk is niet alles zoals het moet zijn. En of u een babyboomer bent of jonger, niets is zo relevant als op zondagochtend naar de kerk gaan en tussen een gemeente gaan zitten die precies de noden wil benoemen waarmee u daar binnenkomt, en ervoor wil bidden.

Het is veelzeggend dat voorstanders van zowel traditionele als eigentijdse liturgie de laatste tijd betogen dat kerken hun rol als priester voor deze wereld serieuzer moeten nemen in hun gebed.²⁹ Van liturgiehervormers én Bijbelwetenschappers horen we pleidooien voor een bewust gebedsleven in onze liturgie. Dat wijst erop dat de kerk vandaag voor belangrijke kansen staat. Dat Gods Geest de gesprekken tussen hen mag zegenen zodat de kerk mag groeien in de diepgang van haar Bijbels geloof.

Noten

¹ Vertaald door Wim Houtman. Oorspronkelijk uitgegeven in een bundel opstellen van John Witvliet: *Worship Seeking Understanding* (Grand Rapids: Baker Academic, 2003); door de auteur ter beschikking gesteld op het symposium van EredienstCreatief op 17 maart 2011 in Huissen.

² Al zijn er ook gemeenten waar vrijwel iedere dienst gemarkeerd wordt door een krachtig gevoel van disoriëntatie of heroriëntatie.

³ Ook gemeenten die zich niet aan het kerkelijk jaar houden, zullen toch gelegenheden moeten bieden voor zowel dankzegging als klacht. De puriteinse praktijk van dankdagen en dagen van verootmoediging (of vastendagen) kan hier een instructieve historische studie bieden. Zie Charles E. Hambrick-Stowe, *The Practice of Piety: Puritan Devotional Disciplines in Seventeenth-Century New England* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982) en Leigh E. Schmidt, 'Time, Celebration, and the Christian Year in Eighteenth-Century Evangelicalism,' in: Mark A. Noll e.a. (eds), *Evangelicalism: Comparative Studies of Popular Protestantism in North America, the British Isles, and Beyond, 1700-1990* (New York: Oxford University Press, 1994), 90-109.

⁴ Elke periode in het kerkelijk jaar biedt op zijn manier volop kansen om uiting te geven aan verschillende aspecten van klacht en lofzang. Vanwege de ruimte kunnen we hier alleen deze twee voorbeelden bespreken.

⁵ Een klassieke studie hiervan is die van Robert Taft, 'Historicism Revisited,' in: Wiebe Vos and Geoffrey Wainwright (eds), *Liturgical Time, Studia Liturgica* 14 (1982) 97-109, overgenomen in *Beyond East and West: Problems in Liturgical Understanding* (Washington DC: Pastoral Press, 1984), 15-30.

⁶ J. Christiaan Beker, *The Triumph of God* (Minneapolis: Fortress Press, 1990), 88.

⁷ Zie G.G. Willis, 'The Solemn Prayers of Good Friday,' *Essays in Early Roman Liturgy* (London: SPCK, 1964), 1-48; zie ook Jungmann, Vol. 2, 482; Duchesne, *Christian Worship*, 172-173; Louis van Tongeren, 'A Sign of Resurrection on Good Friday. The Role of the People in the Good Friday Liturgy Until c. 1000 A.D. and the Meaning of the Cross' in: Charles Caspers & Marc Schneiders (eds), *Omnes Circumstantes: Contributions Towards a History of the Role of the People in the Liturgy*, Charles Caspers and Marc Schneiders (Kampen: Kok, 1990), 101-119.

⁸ Voor een moderne versie van dit plechtige voorbedegebed, zie *The Book of Common Worship* (Louisville: Westminster John Knox Press, 1993), 283-287; *Book of Common Prayer* (New York: Church Hymnal Corporation, 1979), 277-280. Voor het gebruik van klaagliederen in tenebrae voor de Goede Week, zie *The Book of Occasional Services*, 2nd edition (New York: Church Hymnal Corporation, 1988), 72ff; Hoyt L. Hickman e.a., *Handbook of the Christian Year* (Nashville: Abingdon, 1986), 177-189.

⁹ Miller, *They Cried to the Lord*, 309.

¹⁰ James B. Torrance, 'The Vicarious Humanity of Christ,' in: T.F. Torrance (ed.), *The Incarnation* (Edinburgh: The Handsel Press, 1981), 127-147.

¹¹ Zie Westermann, *The Living Psalms*, 298.

¹² *Psalms: Prayerbook of the Bible*, 47.

¹³ Hans Joachim Kraus, *Theology of Psalms*, 102. Voor een fascinerende studie van een messiaans en eschatologisch begrip van het Griekse Psalter, zie Joachim Schaper, *Eschatology in the Greek Psalter* (Tübingen: J.C.B. Mohr [Paul Siebeck], 1995).

¹⁴ Don E. Saliers, 'Liturgy Teaching Us to Pray: Christian Liturgy and Grateful Lives of Prayer,' in: Eleanor Berstein (ed.), *Liturgy and Spirituality in Context: Perspectives on Prayer and Culture*,

(Collegeville: Liturgical Press, 1990). J.J. von Allmen, *Worship: Its Theology and Practice* (New York: Oxford University Press, 1968).

¹⁵ Zie bijvoorbeeld het gebed van dankzegging in de *Didache* (eerste helft tweede eeuw).

¹⁶ Dit taalgebruik is ontleend aan de 'O-antifonen', de klassieke adventsgebeden die ten grondslag liggen aan het lied 'O kom, o kom, Immanuël'. Voor een moderne versie van de gebeden zie *The Book of Common Worship*, 166-167.

¹⁷ Hoe cruciaal de verbinding is tussen eredienst en pastorale zorg, wordt uiteengezet door William H. Willimon, *Worship as Pastoral Care* (Nashville: Abingdon Press, 1979).

¹⁸ Cornelius Plantinga Jr., *Fashions in Folly: Sin and Character in the 90s* (Grand Rapids: Calvin Theological Seminary, 1993), 8.

¹⁹ Kerken in de vrijkerkelijke traditie zijn volledig vrij in de keuze van deze en andere psalmen voor de opening van de dienst. Maar ook kerken met vaste liturgische teksten hebben vaak dezelfde vrijheid in de keuze van openings- of intochtliederen, waarvoor dan deze berijmde psalmen goed dienst zouden kunnen doen.

²⁰ *Liturgie de l'Eglise Réformée de France*. Zie *Recueil de textes liturgiques* (Tournon: Eglise Réformée de France, 1985).

²¹ Zie James F. White, *Introduction to Christian Worship*, herziene ed., (Nashville: Abingdon, 1990), die opmerkt dat 'het voornaamste probleem met het pastorale gebed is, dat het vaak alles probeert te doen en uiteindelijk niets doet' (162).

²² Zoals Miller zegt: 'Het bidden voor het lijden van anderen is het paradigma van gelovig gebed' (*They Cried to the Lord*, 324) en Christiaan Beker: 'Solidariteit is niet langer een bespreekbare optie, maar veeleer een onontkoombare realiteit' (*Suffering and Hope*, 20).

²³ Karl Barth, *Selected Prayers* (Richmond, VA: John Knox Press, 1965), 6-7.

²⁴ Jungmann, *Mass of the Roman Rite*, Vol. 2, 154.

²⁵ Voor een moderne weerspiegeling van deze historische patronen, zie *The Book of Common Worship*, 99-124.

²⁶ Westermann, *The Living Psalms*, 7.

²⁷ Zie bijvoorbeeld de bijzondere teksten van 'A Congregational Lament' and 'The City is Alive, O God,' in *Psalter Hymnal* (Grand Rapids: CRC Publications, 1987).

²⁸ Zie bijvoorbeeld de gebeden die staan afgedrukt in *With All God's People: The New Ecumenical Prayer Cycle* (Geneva: WCC Publications, 1989).

²⁹ Zie bijvoorbeeld Sally Morgenthaler, *Worship Evangelism: Inviting Unbelievers into the Presence of God* (Grand Rapids: Zondervan, 1995), 112-113; Don E. Saliers, *Worship as Theology: Foretaste of Divine Glory* (Nashville: Abingdon, 1994), 118-125.